

Valkonahat ja lohitynnyrät

Turun piispan taloudellinen asema keskiajalla

Johdanto

Turun hiippakunta oli eurooppalaisesta näkökulmasta katsottuna kooltaan keskikokoinen, myöhäiskeskiajalla yli 120 seurakunnan muodostama kokonaisuus. Vaikka se oli pinta-alaltaan suuri ja käsitti koko silloisen Suomen, pysyvä asutus sijaitsi etupäässä rannikkoseudulla ja eteläisessä osassa Suomea. Syrjäisen sijaintinsa vuoksi suotuisanakin vuodenaikana matka Roomaan kesti seitsemän viikkoa.¹ Maantieteellinen etäisyys Uppsalasta takasi suhteellisen vankan riippumattomuuden arkkipiispasta,² joten Turun piispalla oli myös siksi suhteellisen vahva ja itsenäinen asema. Piispan apuna toimi tuomiokapituli, joka valvoi tuomiokirkon elämää ja valitsi uuden piispan, joskin piispat saivat toimeensa toki myös paavillisen vahvistuksen.³

Paavali Juustenin Piispainkronikan mukaan Suomessa toimi keskiajalla 23 piispaa, joista Maunu Tavast oli 38 virkavuodellaan yksi pitkäaikaisimmasta piispoista.⁴ Hänellä oli merkittävä asema myös maallisessa hallinnossa ja Ruotsin valtakunnanpolitiikassa. Kun linnanpäälliköt valvoivat lähinnä omia linnaläänejään, oli Turun piispan hengellisenä valtapiirinä koko silloinen Suomi Tornionjokilaaksoon asti.⁵ Piispojen vahvaa ja itsenäistä asemaa kuvaa hyvin myös se, että piispa oli automaattisesti valtaneuvoston jäsen ja sai luvan pitää 30 asemiehen henkivartiota, kun maallisten valtaneuvoston jäsenten oli tyytyminen 12 asemieheen.⁶

Turun piispa oli hallinnollisen valta-asemansa lisäksi virkakautensa aikana myös Suomen alueen varakkain henkilö. Tässä artikkelissa tarkastelen piispan ja piispanpöydän taloudellisen aseman perustaa, mutta myös sitä, miten tämä seikka heijastui suomalaisen talonpojan

elämään erityisesti Kuusiston piispanlinnan läheisyydessä. Mistä piispa sai tulonsa hovinsa ylläpitoon ja kiinteistöjen, kuten esimerkiksi piispanlinnan rakentamiseen ja laajentamisiin, ja mitä piispalle maksettiin verona? Toiseksi tarkastelen sitä, miten piispan vuokraviljelijät maksoivat veronsa vuokraisännälle. Esimerkkinä tässä käytän erityisesti Kuusiston saaren lampuoteja, jotka hallinnollisesti kuuluivat viimeistään vuodesta 1540 lähtien Piikkiön hallintopitäjään. Lopuksi teen katsoituksen siihen, miten piispan asema muuttui reformaation aikana.

Suomen keskiaikaa ja erityisesti piispan asemaa ja verotusta ovat tutkineet aikaisemmin ansiokkaasti muiden muassa Kauko Pirinen teoksessa *Kymmenysverotus Suomessa ennen kirkkoreduktiota* sekä Aarre Läntinen teoksessa *Turun keskiaikainen piispanpöytä*. Heidän teoksiaan voi pitää tätäkin tutkimusta taustoittavina. Ari-Pekka Palola on tutkimuksessaan Maunu Tavastista ja Olavi Maununpojasta luonut myös hyvän kokonaiskuvan Turun piispan asemasta ja toiminnasta. Lisäksi 1980-luvulta lähtien tehtyjen arkeologisten kaivausten perusteella tiedetään Kuusiston piispanlinnan historiasta huomattavan paljon enemmän kuin ennen.

Suomessa talonpoikien veronmaksua ja yleistä talouden kehitystä pystytään tutkimaan varsin hyvin säilyneiden voudintilien pohjalta. Vaikka tilimateriaalia on säilynyt keskiajalta vähän, voidaan 1530-luvun lopulta alkaneiden voudintilien sarjojen avulla ja kirkollista tiliaineistoa hyödyntäen kuvata taloudellista tilannetta myös yleisemmin myöhäiskeskiajalla. Säilyneiden tilien tutkiminen on nykyään myös entistä vaivattomampaa, sillä voudintilit on kokonaisuudessaan digitoitu ja tallennettu Kansallisarkiston digitaaliseen arkistoon.⁷

Piispan virkaomaisuus eli piispanpöytä

Piispan taloudellisen toiminnan perustana ja vaurauden ylläpitäjänä toimi piispanpöytä. Tämä tarkoitti sitä, että kirkollisen viran hoitoon kuului yhteys tiettyyn omaisuuteen ja sen tuloihin. Käytännössä piispanpöytä tarkoitti sekä kiinteistöjä, linnan, kartanoita ja maatiloja että niiden vuotuista tuottoa ja piispan oikeutta kerätä veroja ja nauttia prokuraatiota eli kestitystä virkamatkoillaan. Piispa sai käyttää vapaasti piispanpöydän tuloja, mutta pääomaa ei saanut pienentää kuin pa-

kottavassa tarpeessa. Piispalla oli ja sai olla omaa omaisuutta, mutta se oli pidettävä erillään piispanpöydästä.⁸

Piispanpöydällä oli myös merkittävä jalansija Suomen merkittävisissä lohikoskissa ja lohenkalastamoissa. Kokemäenjoen Lammaisten koskessa Ulvilan hallintopitäjässä piispalla oli oma lohi- ja siikatoe eli pieni pato. Samoin Kymijoella, Suur-Ahvenkoskella, oli kalastuspaikka ja osuus kosken arvokaloihin. Myös piispankartanoilla oli omia kalastamoja, esimerkiksi Koroisten kartanolla Aurajoen Halistenkoskessa.⁹ Kuusiston linnan ja Koroisten kartanon lisäksi piispan omaisuuteen kuului kahdeksan muuta kartanoa, kuten esimerkiksi Mynämäen Saaren kartano, Köyliönkartano ja Kokemäen Forsbyn kartano.¹⁰

Kestityselvollisuus liittyi seurakunnissa piispan tarkastusvelvollisuuteen. Kanonisen oikeuden mukaan piispalla oli seurueineen oikeus saada kestitys tarkastusmatkan aikana. Paikalliset papit huolehtivat prokuraation maksamisesta paikallisseurakuntien varoilla. Prokuraatio, joka maksettiin 1500-luvulla joko rahana tai elintarvikkeina, oli piispalle merkittävä tulonlähde. Kestityksestä käytetään tiliasiakirjoissa myös nimeä kinkeri (*gengärd*).¹¹

Vuokratulot olivat piispanpöydän vuotuisten tulojen kolmas merkittävä lähde. Ne tulivat lähinnä piispan lampuotitiloilta (*biskops landbönder*). Lampuotitiloja hoiti vuokraviljelijä, joka ei siis omistanut tilaa kuten perintötalonpoika (*skattebonde*). Piispan omistamat maatilat sijaitsivat Turun hiippakunnassa pääasiassa Varsinais-Suomessa ja Satakunnassa – alueilla, joissa katolinen kirkko oli vakiinnuttanut ensimmäisenä asemansa. Kuusiston saarta vastaava piispantilojen keskittymä oli esimerkiksi Kokemäellä, jossa Forsbyn kartanoa ympäröi jo 1350-luvulta lähtien lampuotilääni ja jonne piispa oli perustanut tiloja turvatakseen erityisesti siian ja lohen saannin. Kokemäenjokeen nouseet arvokalat olivat piispalle merkittäviä kauppavaraita ja soveltuiivat myös paastonajan ruoaksi.¹²

Piispanpöydän tuotto ei kokonaisuudessaan kulunut piispan ja hovin ylläpitoon ja muihin kuluihin, vaan siitä riitti osa myös ulkomaankauppaan. Piispa omisti ylimysten tavoin kartanoita ja maatiloja ja toimi samalla kuin varakas kauppias. Hän vei Keski-Eurooppaan viljaa, voita ja kalaa. Paluulastina tuotiin piispan hovin käyttöön muun muassa suolaa, mausteita, viiniä, kankaita ja lasia. Piispa oli myös merkittävä

luotonantaja. Lainat annettiin monesti panttia vastaan, ja jos velalliset eivät pystyneet maksamaan lainoja takaisin, jäivät pantit, esimerkiksi maatilat, piispalle liitettäväksi piispanpöytään.¹³

Kymmenysvilja ja piispankiltti – talonpoikien maksamat verot piispalle

Verotus on yhteiskunnallisena ilmiönä varsin vanha, ja se on aina ollut merkittävä osa vallan problematiikkaa eli tarkoittanut ainakin osittain veronmaksajan taipumista verottajan vallan alle. Verotuksen avulla myös Suomi liitettiin osaksi niin katolista kirkkoa kuin Ruotsin kruunua.¹⁴ Alun perin verot olivat olleet vapaaehtoisia ruoka- ja juomauhrilahjoja, mutta vähitellen ne olivat muuttuneet kiinteiksi ja pakollisiksi maksuiksi.¹⁵ Ensimmäisenä verottajana toimi nimenomaan katolinen kirkko, kunnes kruunun vakituinen verotus alkoi piispa Beron lahjoittaessa 1200-luvun puolivälissä Ruotsin kuninkaalle suomalaisten veron (*tributum Finonum*).¹⁶

Kymmenysverotuksella oli raamatullinen perusta; Suomessakin se vakiintui vähitellen katolisen kirkon laajentumisen myötä.¹⁷ Alueelliset erot sekä kruunun että kirkon verojen maksamisessa olivat suuret. Tämä johtui siitä, että verotus oli syntynyt ja vakiintunut eri maakuntiin eri aikaan, ja toiseksi siitä, että veroista oli vanhastaan totuttu sopimaan alueellisesti ilman keskusvaltaista määräystä.¹⁸

Talonpojilta saadut verot koostuivat 1500-luvun alkupuolella kaiken kaikkiaan viidestä verotuotteesta: viljasta, voista, kuivatuista hauista, suolatusta lohesta ja rahasta.¹⁹ Piispan kuten myös muu kirkollisen verotuksen perusta jakaantui kahteen pääryhmään. Osassa maakuntia noudatettiin tai sovellettiin nimenomaan kymmenysoikeutta, kun taas osassa maakuntia kirkollinen verotus perustui sopimuksiin, toisin sanoen ”oikeuksiin”. Kymmenysoikeuden mukaisia viljakymmenyksiä kannettiin verona Varsinais-Suomessa ja Ala-Satakunnassa, mutta myös Pohjanmaalla ja Uudellamaalla.²⁰

Maan lounais- ja länsiosissa, Varsinais-Suomessa ja Ala-Satakunnassa sekä Ylä-Satakunnan pitäjistä Karkussa ja Tyrväässä, varhaisimman katolisen kirkon vaikutuspiirin alueilla, kylät tai pitäjät olivat jakaantuneet suomalaisen ja ruotsalaisen oikeuden alueisiin. Suuressa

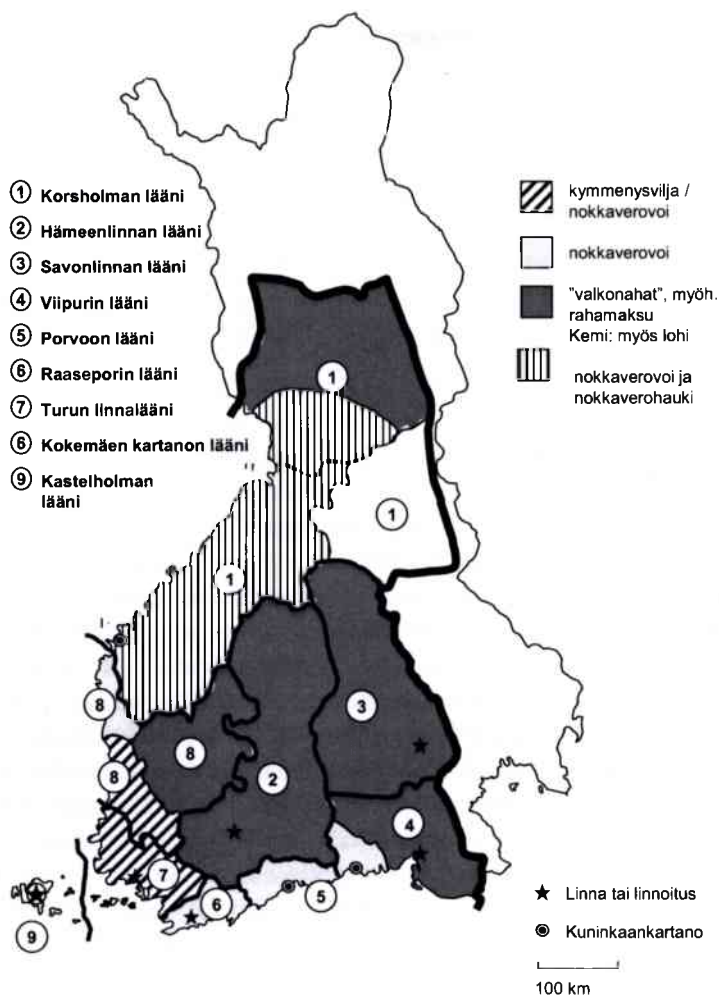
osassa näiden maakuntien pitäjiä oli sekä suomalaisen että ruotsalaisen oikeuden kyliä.²¹ Ensimmäinen maininta näistä oikeuksista on 1300-luvun alkupuolelta. Suomalaisen oikeuden kyliä pidetään ajallisesti vanhimpina ja ne sijaitsivat alueella, jolla peltoviljelys oli jo vakiintunut. Ruotsalaisen oikeuden kylät taas katsotaan asutuksen perusteella nuoremmiksi. Niitä on enemmän rannikolla, saaristossa ja mantereen vanhojen pitäjien nuoremmilla asutusalueilla.²² 1500-luvulla kyseessä ei välttämättä ollut enää kielellinen tai kulttuurinen jako, joskin osa nimenomaan ruotsinkielisen saariston kylistä ja pitäjistä kuului ruotsalaiseen oikeuteen.

Jako suomalaiseen ja ruotsalaiseen oikeuteen heijastui nimenomaan kirkollisen veron maksuihin. Suomalaisen oikeuden kylissä maksettiin kirkolliset verot sekä seurakunnan kirkkoherralle että piispalle viljana, kun taas ruotsalaisen oikeuden kylissä, joissa karjatalous oli ollut peltoviljelystä hallitsevampi, veroa maksettiin kymmenysviljan lisäksi voina. Myös kirkkoherra kantoi itselleen kuuluvan niin sanotun ruokalisäveron ruotsalaisen oikeuden kylissä voina.

Veronkannon jälkeen kymmenykset jaettiin suomalaisen oikeuden alueella niin, että kirkkoherra otti ensin syysviljan kymmenystuotosta kolmasosan ja loput jaettiin piispan, pitäjän kirkon ja köyhien kesken. Pienempi kymmenysvero kevätiljan sadosta jaettiin puoliksi kirkkoherralle ja piispalle.²³ Myös ruotsalaisen oikeuden alueella kymmenyksiä kannettiin viljana, mutta vilja jaettiin vain kirkkoherran, pitäjän kirkon ja tuomiokapitulin kesken. Piispalle vero maksettiin ruotsalaisen oikeuden kylissä voina, jota voutintileissä nimitettiin nokkaverovoiksi (*näbbeskattsmör*). Vero-ohjeen mukaan voita oli maksettava vuosittain yksi naula (425 g) kutakin ruokakunnan ehtoollisella käyvää henkilöä kohti.²⁴

Sama nokkavero eli ruotsalaisen oikeuden tapa tunnettiin piispalle kannetuissa veroissa koko Uudellamaalla aina Viipurin läänin rannikkopitäjään Säkkijärvelle asti kuten myös Pohjanmaalla ja Ahvenanmaalla. Pohjanmaalla piispa piti huolta piispanpöydän tuloista kantamalla voim lisäksi nokkaverohaukia (*näbbeskatt geddor*) tai joissakin sisämaakylissä haukien sijaan nokkavero-ohraa.²⁵ Kemissä talonpojat maksoivat Kemijoen lohenpyynnistä kymmenyksiä suolattuna lohena, ja Iin pitäjässä lohien saanti piispan hovin pöytään turvattiin

Piispan kiltti ja muut piispan kantamat verotuotteet keskiajalla

Karttapohja: Jutikkala E., *Suomen historiallinen kartasto* (1949), s. 32.

Piispan kiltti ja muita piispan veroja.

Piispanpöydän verotulot ja eri verotuotteiden osuus markkamääräisesti tarkasteltuna vuonna 1549.

Verotuote	Prosenttia	Markkaa	Verotyyppi
raha	9,6 %	769 mk	kilttiraha
voi	47,5 %	3 804 mk	nokkaverovoi
ruis	13,5 %	1 083 mk	kymmenysvilja
ohra	14,8 %	1 182 mk	kymmenysvilja ja nokkavero-ohra
kaura	2,5 %	197 mk	kymmenysvilja
vehnä	0,5 %	40 mk	kymmenysvilja
pavut	3,1 %	247 mk	kymmenysvilja
hauki	4,4 %	352 mk	nokkaverochauki
lohi	4,1 %	328 mk	kymmenyslohi, Kemi; nokkavero-lohi
yhteensä	100,0 %	8 002 mk	

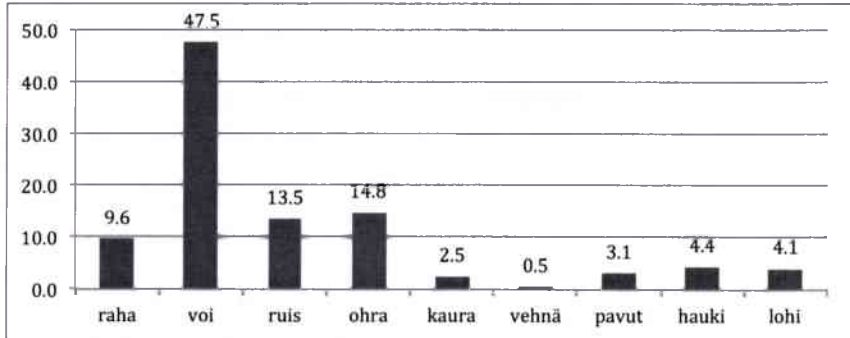
Lähde: Läntinen 1978, 88–91, 264.

kantamalla nokkavero-lohta. Kemiissä, Pohjanmaan pohjoisimmassa pitäjässä piispalle maksettiin myös kilttirahaa.²⁶

Kymmenys-oikeuden sijaan Sisä-Suomen maakunnista tunnetaan erilaisia sopimusoikeuksia. Hämeen oikeuden ja Karjalan oikeuden²⁷ lisäksi Ylä-Satakunnan voutikunnassa kirkon verot perustuivat Kyrön oikeuteen. Veroa ei maksettu vuoden tulon mukaan, vaan talonpojat maksoivat vuosittain samansuuruisen verosuorituksen aikoinaan tehdyn sopimuksen mukaan. Verotus perustui hyvin pitkälti erätalouden tuotteisiin. Piispa sai arvoturkiksia kantamalla talonpojilta metsästyksen tuottoa. Erotuksena kirkkoherralle luovutetuista harmaanahoista eli oravannahoista maksettiin piispalle sopimusvero arvokkaampina valkonahkoina, joilla tarkoitettiin etenkin nädän- ja kärpännahkoja. Myöhemmin keskiajalla, kun turkisten saatavuus väheni asutuksen kasvaessa muutettiin piispan kantama vero rahamaksuksi ja sitä kutsuttiin nimellä kilttiraha (*gildepennigar*).²⁸

Ylä-Satakunnassa ja Hämeessä kilttiraha oli suuruudeltaan kolme äyriä koukkua eli maaveroyksikköä kohti. Aikaisemmin verona oli kannettu neljä valkonahkaa. Viipurin läänissä piispa kantoi veroa maaveroyksikön mukaan, mutta maksun suuruus oli vain yksi äyri kultakin

Piispan saamat verotulot perintötalonpojilta ja verotuotteiden osuus prosentteina vuonna 1549.

kokoverolta. Viipurin läänissä piispalle kuuluvan rahan tilitti muista poikkeavasti nautakunta eli kollektiivinen verokunta yhdessä. Savossa piispan kantamaa turkisveroa ei liene koskaan ollutkaan, koska maksun suuruus oli hyvin pieni, vain 1–2 killinkkiä ruokakuntaa kohti.²⁹ Myös Pohjanmaalla Kemin pitäjässä oli jo myöhäiskeskiajalla siirretty maksamaan piispanvero rahana. Kukin jousi eli metsästyskykyinen ja yli 15-vuotias mies maksoi verona rahaa kaksi äyriä, kun vero oli aikaisemmin käsittänyt kaksi valkonahkaa.³⁰

Kaiken kaikkiaan verotulojen osuus ei ollut piispan tuloissa suinkaan mitätön. Aarre Läntinen on laskenut, että 45 prosenttia piispan vuotuisista tuloista tuli nimenomaan perintötalonpoikien maksamista veroista. Kilttiveron eli rahan osuus kaikista piispan kantamista verotuloista oli vain 10 prosenttia, vaikka peräti noin 40 prosenttia tuloista sijaitsi näillä alueilla. Rahallisesti arvioituna merkittävin verotuote oli voi, kuten taulukosta 1 voidaan havaita.

Lampuodit eli piispan vuokraviljelijät

Talonpojilta saatujen verotulojen lisäksi piispan hovin ylläpitoon osallistuivat lampuoti- eli vuokraviljelijät maksamalla tilankäytöstä vuokraa vuotuisen sadon mukaan. Lampuotien (*landbond*) hoitamia tiloja omistivat niin kruunu, kirkko kuin maallinen rälssi, ja yhteistä

lampuodeille oli se, että he eivät omistaneet viljelemäänsä tilaa, vaan maksoivat asumisestaan vuokraa joko sopimuksen tai tilan tuoton mukaan. Tila ei siis periytynyt suvussa, vaan uuden isännän oli aina saatava vuokranantajan hyväksyntä. Lampuoti maksoi myös veronsa eri tavalla kuin perintötalonpoika.³¹ Kun perintötalonpoikien vuotuinen verotus perustui pitkälti maaverolukuun, joka esimerkiksi Varsinais-Suomessa oli savu, maksoivat piispan lampuodit veroa etupäässä tietyn säännön eli sopimuksen (*stadga*) mukaan.³² Kruunun lampuodeista osa maksoi vuokraa myös sadon tai vuodontulon mukaan, esimerkiksi $\frac{1}{3}$ – $\frac{1}{2}$ vuoden tuotosta.

Maanomistusolojen suhteen Suomi poikkesi muusta Europasta ja myös Ruotsista. Suomen maakunnissa valtaosa maatiloista oli perintötalonpoikien omistuksessa. 1530-luvulla luku oli 93,3 prosenttia, kun rälssi omisti vain kolme prosenttia ja kruunu yhden prosentin verran tiloista. Kirkon, eli lähinnä piispan ja Turun tuomiokirkon alttareiden, omistuksessa oli Suomen tiloista noin 2,5 prosenttia.³³ Ruotsissa kirkon omistuksessa oli noin viidesosa tiloista ennen reformaatiota.³⁴ Tosin on huomattava, että sekä rälssin että kirkon omistuksessa oli sekä satoisuudeltaan parempaa että todennäköisesti kylvöalaltaan enemmän maata kuin verotalonpojilla. Tilojen tuoton suhteen prosenttiluvut eivät kerro välttämättä koko totuutta.

Kirkon maaomaisuus oli myös selkeästi sijoittunut eteläisen ja lounaisen Suomen alueelle. Piispan maaomaisuudessa selvin keskittymä oli nimenomaan Kuusiston linnan ympäristössä. Keskiajan lopussa piispanpöytään kuului koko maassa yhteensä 247 tilaa yli 30 pitäjän alueella, joista valtaosa, 218 tilaa, sijaitsi Varsinais-Suomessa ja Satakunnassa.³⁵ Näistä piispan tiloista yhteensä 55 tilaa sijaitsi Kuusiston linnan läheisyydessä joko Kuusiston saarella tai muualla Piikkiön pitäjässä. Määrä oli noin viidesosa kaikista piispan tiloista. Lähes puolet Piikkiön tiloista – 71 tilaa kaikista pitäjän 142 tilasta – oli kirkollisessa omistuksessa 1500-luvun alussa. Tämä oli eniten koko silloisen Suomen alueella.³⁶ Piispanpöydän osuus esimerkiksi naapuripitäjän Kaarinan tiloista oli jo huomattavasti pienempi.³⁷

Kuusiston linna ja Piikkiön piispantilojen verot

Vaikka Kuusiston linna mainitaan kirjallisesti ensimmäisen kerran jo vuonna 1295, käytettiin siitä pitkään nimitystä kartano (*curia*) ja vasta Maunu Tavastin piispakaudesta lähtien nimeä linna (*castrum*).³⁸ Ensimmäinen maininta Kuusistosta nimenomaan linnana on ajoitettu noin 1420-luvun lopulle, jolloin linnaa on rakennettu ja laajennettu.³⁹ 1500-luvun alusta tiedetään pohja-alan olleen noin 5 500 m², eli kyseessä ei ollut suinkaan vähäpätöinen kivinen asuinkartano, vaan yksi maan suurimmista ja komeimmista linnoista. Kalkkikivisine lattoineen, kaakeliuuneineen ja tiilikattoineen kolmekerroksinen linna edusti todellista ruhtinaslinnaa.⁴⁰ Maan vauraimmalla miehellä, piispalla, oli näköisensä residenssi.

Reformaation aloittaneen kirkollisen omaisuuden reduktion käynnistyttyä seurasi muutoksia myös piispan elämään. Jo reformaatiotöiden alkuvaiheessa, 3. kesäkuuta 1528, Kustaa Vaasa antoi käs-

Kuva 1. Kuvassa Kuusiston linna ja siitä arkeologisten kaivausten perusteella tehty 3D-mallinnos. Ilmakuva K. Uotila, Muuritutkimus, 3D-mallinnos dos. K. Uotila.

kyn rahvaalle purkaa Kuusiston linna. Purku toteutui hämmästyttävän nopeasti samana kesänä.⁴¹ Osa kiviaineksesta vietiin Turun linnan muurin raaka-aineeksi. Purkamista Kustaa Vaasa motivoi talonpojille esittämällä, että kahden vierekkäisen linnan ylläpito voisi tulla veronmaksajille aivan liian kalliiksi.⁴²

Linnan ylläpito ja varusväen ruokailu vaativat maanviljelyn ja karjanhoidon tuottoa. Kuusiston kartano, josta reformaation jälkeen tuli yksi Turun linnan karjakartanoista, oli entinen piispantila. Todennäköisesti juuri sinne kerättiin myös lähiseudulta, Kuusiston lampuotitiloilta, kannetut verot.

Varsinais-Suomen maakirjassa vuodelta 1540 todetaan, että Kuusiston lampuodit ovat tehneet piispan kanssa sopimuksen, johon sisältyy verotuotteiden ohella yli 200 päivätyötä.⁴³ Maakirjassa mainitaan jokainen talonpoika kylittäin sekä heidän kylvömääränsä. Veroa ei kuitenkaan maksettu lainkaan esimerkiksi viljana, vaan pääsääntöisesti voina (*stadga smör*). Maksetun voiveron määrä ei ollut kaikilla tiloilla vakio, vaan se perustui viitteellisesti kylvömäärään.⁴⁴

Etelä-Suomen voutikunnan vuoden 1541 tilikirjassa mainitaan puolestaan, että Piikkiön pitäjässä on 26 lampuotia, jotka maksavat veronsa sääntövoina.⁴⁵ Tämän kiinteän voiveron lisäksi kukin lampuoti maksaa kaksi kuormaa halkoja (*wed*) ja kuusi tynnyriä hiiliä (*kool*).⁴⁶ Mittayksikkönä hiilissä eli sysissä käytettiin tynnyriä.⁴⁷ Tiloista mainitaan lisäksi, että ne eivät maksaneet veroa savuluvun eivätkä tankomäärän mukaan, vaan kunkin varallisuuden mukaan. Kuusiston saaren talonpoikaistiloilla ei siis ollut henkilökohtaisia maaverolukuja, kuten oli sarkajakaisissa kylissä asuneilla perintötalonpojilla. Kuusistolaisten tilojen maksama vero oli merkitty kuitenkin samaan tiliyhteyteen kuin Piikkiön verotalonpojilta kannettu vero.⁴⁸ Yleensä entisten kirkon ja piispan lampuotitilojen verotilitystä ei yhdistetty perintötalonpoikien verotileihin, vaan niitä käsiteltiin tilikirjoissa erikseen. Tässä suhteessa Kuusiston lampuotitilat tekivät poikkeuksen.

Vuotuisena sääntöverona maksettua voita kertyi yhteensä reilut 6 tynnyriä 10 $\frac{3}{4}$ leiviskää, ja kun tynnyri oli painoltaan 16 leiviskää, sai piispa Kuusiston saaren lampuodeilta voita 106 $\frac{3}{4}$ leiviskää. Keskimäärin yksi tila maksoi sopimusveronaan 4 leiviskää 2 naulaa voita.⁴⁹

Halkoja tarvittiin luonnollisesti piispan linnan tai kartanon läm-

Kuva 2. Kuusiston saaren lampuotitiloilta maksettu vuotuinen vero v. 1541, KA 986: 24.

imitykseen, mutta mielenkiintoinen kysymys herää, mitä tarkoitusta varten lampuodeilta kannettiin verona hiiliä. Kunkin lampuodin verovelvollisuuteen kuului toimittaa kuusi tynnyriä sysimiiluissa poltettuja hiiliä, joita kertyi 26 tilalta vuosittain peräti 156 tynnyriä. Linnan työmaa on varmasti 1400-luvulla tarvinnut rautaa, jonka valmistamiseen ns. harkkoyhteissä tarvittiin runsaasti sysiä. Halkoja puolestaan tarvittiin lämmityksen lisäksi ehkä myös muurauskalkin valmistamiseen. Kalkkikiveä tiedetään toimitetun Turun linnaan Paraisilta proomuilla, ja vasta paikan päällä linnan läheisyydessä kiviaines poltettiin kalkkiuuneissa.⁵⁰ Kuusistoon venematka Paraisilta oli vielä lyhyempi.

Toisaalta voidaan myös kysyä, olivatko hiilet ja halot kuusistolaisten verosuorituksia ylipäänsä vielä piispanlinnan aikana keskiajalla. Niiden yhteydessä mainitaan tilikirjassa nimittäin kruunun verotukseen tyypillisesti yhdistetty etumerkintä *skatt*, kun taas voiveron kohdalla on vanha keskiaikaiseen tapaan liittyvä ja sopimusveroon yleensä yhdistetty termi *stadga*. Toiseksi Kauko Pirinen mainitsee *Varsinais-Suomen historiassa*, että kruunu nosti yleisesti lampuotien veroa reduktion jäl-

keen kaksinkertaiseksi,⁵¹ joten selitys voi olla sekin, että hiili ja halot määrättiin veroihin vasta Kustaa Vaasan hallitsijakaudella.

Lisätutkimuksen varaan jää kysymys, mihin hiilet toimitettiin ja haluttiinko niitä nimenomaan raudan valmistusta varten vai käytettiinkö niitä tiilien tai kalkin poltossa. Suomen maakuntien yhteenvedonomaisessa veroluettelossa vuodelta 1542 todetaan, että hiiliä on toimitettu verona ainoastaan Piikkiöstä Kuusiston saarelta, eikä mistään muusta Suomen pitäjästä.⁵² Sysien valmistukseen tarvittavia halkoja (*kohlwed*) tosin toimitettiin verona Viipurin läänissä lähes 900 kuormaa vuosittain.⁵³ Hiilitynnyreiden rahallinen arvo ei ollut merkittävä. Niiden markkamääräksi Läntinen mainitsee yhteensä 16 markkaa, eli yksi tynnyri oli alle 0,8 äyriä arvoinen. Kuusi tynnyriä hiiliä tarkoitti rahana viittä äyriä eli rasitus yhtä tilaa kohti ei ollut kovin suuri.⁵⁴ Vastaavanlaisia maaperään kuuluvia tuotteita esiintyi verotuotteiden joukossa etenkin Savossa, jossa linnan varustaminen oli vielä 1500-luvun alussa kesken, ja siksi talonpoikien tuli toimittaa verokunnittain harmaakiviä ja kalkkikiveä linnan työmaalle puhumattakaan suurista määristä tuohia, niintä ja tervaa.⁵⁵

Kuusiston piispanlinnan entiset lampuodit mainitaan kruunun talonpoikina (*kronobonde*) vielä 1600-luvun alussa, ja he maksoivat voudintilin mukaan veronsa muista tiloista poikkeavalla tavalla. Lampuodit toimittivat edelleen vuosittain sopimusverona halkoja, hiiliä ja voita.⁵⁶ Vastaavasti Piikkiön verotalonpoikien vuotuinen vero koostui rahasta, leipäviljasta (ruis ja ohra), kaurasta, voista ja kuivatusta lihasta kuin myös manttaali- eli tilaluvun mukaan verona toimitetusta heinästä, haloista ja päivätöistä.⁵⁷

Piikkiössä oli Kuusiston lampuotien lisäksi 21 piispan lampuotitilaa ja muutamia tuomiokirkon prebenda-tiloja. Ensimmäiset piispantilojen verotilit, jotka mainitsevat kaikki lampuodit ja kyseisiltä tiloilta maksetut verot, ovat vuodelta 1549.⁵⁸ Piispan lampuodit maksoivat veroa Piikkiössä sopimuksen mukaan rukiina, maltaina ja kaurana, mutta myös rahana. Kinkerivero sisälsi maltaita, työrahaa, halkoja, yhden kanan ja 10 munaa. Veroa maksettiin myös piispan omistaman inventaarikarjan mukaan tuottoverona: voina ja lampaanvillana.⁵⁹ Lampuotitiloilta kannetut verot vaihtelivat maakunnittain ja elinkeinot heijastuivat maksettuihin verotuotteisiin. Esimerkiksi Kokemäellä piispan 41 lampuotitilaa maksoivat osan veroaan siikoina.⁶⁰

Piispan kaikki yhteenlasketut tulot

Talonpojilta kannettujen verojen määrä oli varsin suuri. Piispa sai verotuloina rahan lisäksi mittavan määrän erilaisia luontaistuotteita, kuten suolalohta, turkiksia, kuivattuja haukia, leipäviljaa, maltaita ja voita. Rahan osuus kaikista tuloista oli 40 prosenttia, mutta myös voilla ja viljalla oli varsin merkittävä osuus, kun tarkastellaan niiden rahallista arvoa. Muiden tuotteiden, kuten esimerkiksi kalan osuus kaikista verotuloista oli hyvin pieni.⁶¹ Rahan määrä kaikista tuloista vielä korostuu, sillä prokuraation eli kestityksen saattoivat pitäjän seurakunnat korvata rahamaksulla, kun se ennen oli maksettu kestitystuotteina. Myös lampuotitilat maksoivat luontaistuotteiden lisäksi vuokran rahana.

Piispan yhteenlasketut tulot vuonna 1549 eri tuloryhmittäin ja niiden prosentuaalinen osuus kaikista tuloista

Tuloryhmä	mk	%
Talonpojilta kannetut verot	8002 mk	45 %
Lampuotitiloilta kannettu vuokra (räntä) / vero	3746 mk	21 %
Kinkeritulot (prokuraatio)	4332 mk	24,5 %
Testamentit	400 mk	2 %
Sakot	919 mk	5 %
Läänitystulot ja muut tulot (esim. lahjoitukset)	350 mk	2 %

Lähde: Läntinen 1978, 264–265.

Piispanpöydän kaikki tulot jakaantuivat eri veronkantotuotteiden osalta seuraavasti:⁶²

Rahaa	40 %
Voita	28 %
Viljaa	20 %
Kalaa	7 %
Lihaa ja teuraseläimiä	2 %
Muita verotuotteita ⁶³	3 %

Piispan taloudellisen aseman muutos 1550-luvulla

Taloudellinen muutos piispan ja koko katolisen kirkon asemassa tapahtui Kustaa Vaasan valtaannousun myötä. Uusi luterilainen uskonto sopi renessanssiruhtinaan ajatuksiin kuninkaasta myös kirkon maallisenä hallitsijana. Niinpä Kustaa Vaasa otti oikeudekseen olla myös kirkon maallinen pää. Ensimmäinen toimenpide kirkon vaikutusvallan murentamisessa oli Västeråsin resessi eli valtiopäivien päätös ja sen toimeenpanoasetus *ordinantia* vuonna 1527. Sen mukaan kirkko menetti tuomiovaltansa miltei kokonaan. Myös kirkon omaisuuteen ja tuloihin puututtiin: piispojen oli luovutettava linnansa, mikä merkitsi, kuten mainittu, Suomessa Kuusiston piispanlinnan tuhoamista. Piispa menetti myös itsemääräämisoikeuden kantamiinsa veroihin.

Kustaa Vaasa otti valtiolle eli käytännössä itselleen kirkon tuloista ”ylimääräisen osan” ja peruutti häntä tukeneelle aatelille suuren osan sen jäsenten aikoinaan kirkolle testamenttaamista tiloista. Tätä var-ten piispojen ja pappien tuloista oli luovutettava kuninkaalle luettelo. Myös kirkon arvo-omaisuus joutui pitkälti kruunulle. Esimerkiksi hopeiset ehtoollisastiat, pappien messupuvut, messukirjat ja kirkonkellot takavarikoitiin valtiolle. Jopa kirkonmiesten yksityisomaisuutta pyrittiin perimään valtiolle, joskus kyseenalaisinkin keinoin, vahvemman oikeudella.⁶⁴

Kirkko sai vielä 1530-luvulla kantaa omat veronsa ja pitää peruu-tusten jälkeen jäljelle jääneet maatilansa, mutta ”ylimääräisen osan” kasvettua koko ajan suuremmaksi kirkon verotus oli käytännössä osa kruunun veronkantoa. Verotulot kannettiin tästedes kruunun yhteiseen kassaan, joskin osa niistä jäi edelleen paikallisiin tarpeisiin kirkkoherran palkaksi ja paikallisseurakuntien toiminnan turvaamiseksi. Tämä muuttui vähitellen viralliseksi käytännöksi 1540–1550-luvulla, jolloin kirkko menetti myös kaikki maatilansa kruunulle.

Viitteet

- 1 Salonen 2007, 62–63; Ks. myös Pirinen 1956, 410.
- 2 Palola 1997, 85–86.
- 3 Palola 1997, 70–73; Pirinen 1956, 289–294.
- 4 Paavali Juusten, *Suomen piispainkronikka* (1988); Palola 1997, 15.
- 5 Palola 1997, 86.

- 6 Palola 1997, 81–82.
- 7 Kansallisarkiston digitaalinen arkisto ja voutintilit osoitteessa <http://digi.narc.fi/digi/dosearch.ka?amtun=36987>.
- 8 Palola 1997, 69–70, 86–88.
- 9 Lehtinen 1967, 72; Läntinen 1978.
- 10 Salminen 2007, 383; Palola 1997, 87–88; Läntinen 1978, 99–117.
- 11 Läntinen 1978, 180–184.
- 12 Salminen 2007, 176–178, 319–322, 383.
- 13 Läntinen 1978, 213–215; Palola 1997, 89.
- 14 Myöhänen 2000, 13–15, Välimäki 2000, 57–58.
- 15 Välimäki 2000, 57–59.
- 16 Pirinen 1962, 73; Välimäki 2000, 59.
- 17 Pirinen 1962, 208–210; Palola 1997, 68–69.
- 18 Seppälä 2009, 34–36, 232–234; Välimäki 2002, 36–41.
- 19 Kaikkia pääviljatuotteita ruista, ohraa, kauraa ja vehnää esiintyi kymmenysveron tuottona ja näiden lisäksi herneitä ja papuja. Ks. esim. KA 9; *Turun tuomiokirkon ja papiston tulot 1541–1542*, 105–107.
- 20 Pirinen 1962, passim.
- 21 Pirinen 1962, 62–67; Suvanto 1973, 14–15.
- 22 Pirinen 1962, 37–39.
- 23 Palola 1997, 86–88.
- 24 Pirinen 1962, 42–47.
- 25 Piispalle kuuluvaa nokkavero-ohraa maksettiin verona muutamissa Vöyrin ja Mustasaaren sisämaakylissä. Seppälä 2009, 255; Pirinen 1962, 100–101.
- 26 Pirinen 1962, 99–105.
- 27 Savon linnaläänissä sovellettiin kirkollisessa verotuksessa pitkälti Hämeen oikeutta. Pirinen 1962, 141–142.
- 28 Pirinen 1962, 128–129, 137–140.
- 29 Killinki eli fyrkki = 4 penninkiä; 24 penninkiä = 1 äyri. Mittayksiköiden suhteet ja muutokset nykyisiin yksiköihin noudattavat teoksessa *Tiima, tiu, tynnyri* (2005) esitettyjä.
- 30 Pirinen 1962, 167–169.
- 31 Seppälä 2009, 28.
- 32 Läntinen 1978, 118–147.
- 33 Orrman 1984, 68–72.
- 34 Ägren 1997, 271–275.
- 35 Palola 1997, 88; Uotila 1995, 48–49; Läntinen 1978, 202.
- 36 Orrman 1984 71; Manner-Piikkiössä ja Harvaluodossa kirkon tiloja oli 44, ja Kuusiston saarella 27, ks. Havia 1989, 116–118. *Varsinais-Suomen maakirjassa* todetaan Kuusiston tiloja olleen 26.
- 37 Uotila 1995, 48.
- 38 Läntinen 1978, 99–102.
- 39 Palola 1997, 175; Uotila 1995, 41–44.

- 40 Uotila 1995, 45.
- 41 Uotila 1995, 51.
- 42 Havia 1989, 113.
- 43 *Varsinais-Suomen maakirja vuodelta 1540*, 489–490. Tiedot perustuvat faksimilejulkaisuun; Läntinen 1978, 118–120.
- 44 *Varsinais-Suomen maakirja vuodelta 1540*, 489–490.
- 45 KA 486.
- 46 KA 486: 24: ”Item wdj samde soken äre 26 landbor boondes på Kustöö och utgöre theres skatt hwarken efftyer röketall eller stonge taall utan effter theres förmögenhett – göre the utt årligen alle tilhops wdi en stadgha: Stadga smör 6 tR (tynnyriä) 10 lb (leiviskää) 15 mk pd (naulaa). Teslikes utgöres förs(kref)ne Landbor hwardne årligen 2 lass wedh och 6 t(unn)or kool – Löper: Skatte wedh 52 lass, Skatte kooll 13 lester. Item Saköris penn(inga)r 43 mr”.
- 47 Tynnyri = 125 litraa, 12 tynnyriä = 1 lästi.
- 48 Läntinen 1978, 118–120; *Varsinais-Suomen maakirja 1540*, 489–490.
- 49 Tynnyri= 16 leiviskää. 1 leiviskä= 20 naulaa. 1 leiviskä oli noin 8,5 kilogrammaa.
- 50 Seppälä 2009, 174–175.
- 51 Pirinen 1955, 34.
- 52 KA 5: 398.
- 53 Seppälä 2009, 268.
- 54 1 markka= 8 äyriä.
- 55 Seppälä 2009, 166–172.
- 56 KA 1714: 9v–10.
- 57 KA 1714: 7.
- 58 Havia 1989, 131–134. KA 23a: 4–11.
- 59 KA 23a: 4–11.
- 60 Salminen 2007, 206.
- 61 Läntinen 1978, 261.
- 62 Läntinen 1978, 261.
- 63 Muut verotuotteet olivat lähinnä lampuotien vuokratuloissa esiintyneitä pieniä vuokratuloja: hamppua, humalaa, heiniä, halkoja.
- 64 Pirinen 1957, 21–36.

Lähteet

Painamattomat lähteet

Helsinki, Kansallisarkisto, Voudintilit
KA 5, Yleisiä asiakirjoja.
KA 9, Yleisiä asiakirjoja.

- KA 23a, Etelä-Suomen piispantilojen veroluettelo 1549. Elektroninen aineisto: (<http://digi.narc.fi/digi/view.ka?kuid=1651196>)
- KA 486, Piikkiön voutikunnan tilikirja 1541. Elektroninen aineisto: (<http://digi.narc.fi/digi/view.ka?kuid=1826208>)
- KA 1460, Piikkiön voutikunnan tilikirja 1586. Elektroninen aineisto: (<http://digi.narc.fi/digi/view.ka?kuid=1863770>)
- KA 1714, Piikkiön voutikunnan tilikirja 1609–1610. Elektroninen aineisto: (<http://digi.narc.fi/digi/view.ka?kuid=1893601>) (Kuusiston vero) (<http://digi.narc.fi/digi/view.ka?kuid=1893596>) (Piikkiön verotalonpoikien vero)

Painetut lähteet

- Juusten, Paavali: *Suomen piispainkronikka*. Suom. ja selitykset Simo Heininen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1988.
- Turun tuomiokirkon ja papiston tulot 1541–1542*. Toim. Jyrki Knuutila & Anneli Mäkelä-Alitalo. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1129. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2007.
- Varsinais-Suomen maakirja vuodelta 1540*. Suomen vanhimmat maakirjat. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1930.

Kirjallisuus

- Havia, Timo & Luoto, Jukka: *Piikkiön historia 1. Esihistorian ja Ruotsin vallan aika*. Gummerus, Helsinki 1989.
- Hiekkanen, Markus: *Suomen keskiajan kivikirkot*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2007.
- Lehtinen, Erkki: *Suur-Ulvilan historia*. Pori 1967.
- Läntinen, Aarre: *Turun keskiaikainen piispanpöytä*. Studia Historica Jyväskyläensia 16. Jyväskylän yliopisto 1978.
- Orrman, Eljas: *Maanomistuksen kehitys 1400- ja 1500-luvuilla Suomessa*. Historiallinen arkisto 84. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1984.
- Palola, Ari-Pekka: *Maunu Tavast ja Olavi Maununpoika. Turun piispat 1412–1460*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 178, Helsinki 1997.
- Pirinen, Kauko: *Kirkkoreduktio Varsinais-Suomessa ja sen seuraukset. Varsinais-Suomen historia, V: 3*. Varsinais-Suomen historian tutkimusyhdistys, Turku 1955.
- Pirinen, Kauko: *Turun tuomiokapituli keskiajan lopulla*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia, 58. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Forssa 1956.
- Pirinen Kauko: *Kymmenysverotus Suomessa ennen kirkkoreduktiota*. Historiallisia tutkimuksia 55. Suomen historiallinen seura, Helsinki 1962.
- Salminen, Tapio: *Joki ja sen väki. Kokemäen ja Harjavallan historia jääkaudesta 1860-luvulle*. Kokemäen ja Harjavallan historia 1:1. Gummerus, Jyväskylä 2007.

- Salonen, Kirsi: Suomi ja katolinen kirkko. *Suomen historian kartasto*. Gummerus, Helsinki 2007.
- Seppälä Suvianna: *Viljana, nahkoina, kapakalana. Talonpoikien maksamat kruununverot Suomessa 1539–1610*. SKS, Helsinki 2009.
- Suvanto, Seppo: *Satakunnan historia*. III, Keskiaika. Satakunnan maakuntaliitto, Pori 1973.
- Tiima, tiu, tynnyri. Miten ennen mitattiin. *Suomalainen mittasanakirja*. Toim. Jarmo Grönroos et al. Turun maakuntamuseon julkaisuja 9, 4. uudistettu painos, Turku 2005.
- Uotila, Kari: Kuusiston piispanlinna – turvaa viholliselta, veroja kansalta. *Niin tuli sota maahan! Sotien ja sotalaitoksen vaikutus suomalaiseen yhteiskuntaan*. Toim. Jari Niemelä, THark 49. Turun historiallinen yhdistys, Turku 1995.
- Vuorela, Toivo: *Suomalainen kansankulttuuri*. WSOY, Helsinki 1975.
- Välimäki, Hannu: Raamatusta ruokalisään. *Verotushistoriaa II*. Toim. Jussi T. Lappalainen. Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja, 58, Turun yliopisto, Turku 2000.
- Välimäki, Hannu: *Kymmenyksistä kirkollisveroon; kirkollisverotus Suomen evankelisluterilaisessa kirkossa reformaatiosta nykypäiviin*. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki 2002.
- Ågren, Maria: Ägande och beskattning. *Agrarhistoria*. Toim. Bengt M P Larsson, Mats Morell, Janken Myrdal. Stockholm, 1997.